

مقاله پژوهشی

تحلیل پیامدهای بشردوستانه تحریم‌های آمریکا علیه ایران با تأکید بر امنیت غذایی و تغذیه

غلامحسین کردی^۱، محمدعلی خسروی^۲، رضا جلالی^۳، سوسن صفاوردی^۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۸/۰۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۲۱

چکیده: ساختار مقاله حاضر تأثیرات بشردوستانه تحریم‌های آمریکا علیه جامعه ایران را از چشم‌انداز امنیت غذایی و تغذیه مورد ملاحظه قرار داده و به دنبال یافتن پاسخ‌هایی مناسب برای این دو پرسش برآمده است که نشانه‌های تهدید امنیت غذایی در ایران متعاقب وضع تحریم‌های هسته‌ای واشنگتن علیه تهران چیست؟ و تحریم‌های آمریکا علیه ایران چرا و چگونه امنیت غذایی و تغذیه ایرانیان را به مخاطره انداخته است؟ مقاله پیش‌رو از نوع توصیفی-تحلیلی بوده و از روش‌شناسی استنتاجی بهره برده است. یافته‌ها که به‌طور عمده با شیوه استدلال و تحلیل کیفی ذیل "نظریه ساده‌لوحانه" تحریم‌ها از یوهان گالتونگ انجام پذیرفته است، نشان می‌دهد که کالاهای حیاتی بشردوستانه (شامل مواد غذایی) طی سال‌های گذشته به دلیل مشکلاتی که تحریم‌ها برای بازرگانی و ترابری کالا و مبادلات مالی بین‌المللی ایران ایجاد کرده است در عمل مشمول قوانین و مقررات تحریم‌ها علیه ایران بوده‌اند. این محدودیت‌ها، قیمت مواد غذایی را تا دو برابر افزایش داد که بیشترین تورم به گروه مواد مغذی (شامل سبزیجات، گوشت و میوه) مربوط می‌شود. کمینه میانگین هزینه یک رژیم غذایی سالم برای یک خانواده ایرانی نیز ۳ برابر بیشتر از مبلغی است که یک خانواده ایرانی می‌تواند صرف غذا و دخانیات کند. درصد خانوارهای شهری و روستایی ایرانی مستعد ناامنی غذایی (بسیار زیاد، زیاد و متوسط) نیز از سال ۱۳۹۶ تا ۱۳۹۸ به ترتیب از ۸/۸۴٪ و ۲۵/۱۷٪ به ۱۱/۲٪ و ۲۹/۲٪ افزایش یافته است.

واژگان کلیدی: امنیت غذایی، ایران، برجام، پیامدهای بشردوستانه تحریم‌ها.

^۱ دانشجوی دکتری علوم سیاسی گرایش جامعه‌شناسی سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

^۲ استادیار گروه علوم سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)
malikhosravi@gmail.com

^۳ استادیار گروه روابط بین‌الملل، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

^۴ استادیار گروه علوم سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

مقدمه

تحریم‌های یکجانبه آمریکا علیه ایران به‌ویژه در دوران ریاست‌جمهوری دونالد ترامپ^۱ به اقتصاد ایران، رفاه مردم این کشور، تلاش‌ها برای مبارزه با همه‌گیری کرونا، فعالیت سازمان‌های بشردوستانه و تلاش‌های جهانی برای کمک به پناهندگان افغان در ایران آسیب جدی رسانده است. دولت بایدن تمایل خود را برای ورود دوباره واشنگتن به توافق هسته‌ای ۱+۵ با تهران ابراز کرده است و از آوریل ۲۰۲۱ با ایران در وین به‌طور غیرمستقیم با میانجی‌گری روسیه و سه قدرت اروپایی در مذاکرات به‌سر می‌برد. در حالی که لغو تحریم‌های هسته‌ای موضوع کلیدی این مذاکرات است، اما سیاست تحریم‌های واشنگتن در قبال تهران تا به امروز عمده‌تأ بدون تغییر باقی مانده است.

معافیت‌های بشردوستانه از تحریم‌های آمریکا اگرچه بر روی کاغذ برای ایران وجود دارد و مقام‌های آمریکایی بارها اعلام کرده‌اند که غذا، دارو و سایر اقلام بشردوستانه مشمول تحریم‌های ایران نیست، اما به‌دلیل مشکلاتی که تحریم‌های فلج‌کننده باراک اوباما^۲ و فشار حداکثری ترامپ برای بازرگانی و ترابری کالا و مبادلات مالی بین‌المللی ایران ایجاد کرده است، کالاهای حیاتی بشردوستانه طی سال‌های گذشته در عمل مشمول قوانین و مقررات تحریم‌ها علیه ایران بوده‌اند.

علاوه بر این، اعمال محدودیت بر فروش نفت که به کاهش شدید درآمدهای ارزی ایران و بنابراین افزایش شدید نرخ ارز منجر شده است، قیمت کالاهای وارداتی به‌ویژه در بخش مواد غذایی و دارویی را افزایش داده و تورم وارداتی سنگینی را به دولت و ملت تحمیل نموده که گستره آن تا محصولات تولید داخل نیز امتداد یافته است. در واقع با گران شدن کالاهای وارداتی، تقاضا برای محصولات غذایی داخلی افزایش یافته است، اما تولید داخل پاسخ‌گوی این نیاز نیست. ضمن اینکه به‌دلیل افزایش قیمت نهاده‌های وارداتی، تورم، دستمزدها و سایر هزینه‌های تولید، قیمت تمام‌شده محصولات غذایی داخلی نیز تقریباً متناسب با محصولات وارداتی افزایش داشته است.

اعمال تحریم‌ها، حوزه مسایل بشردوستانه را به‌شیوه‌های گوناگون مورد تهدید قرار می‌دهد و راهی برای معاف‌ساختن موضوع‌های بشردوستانه از پیامدهای ناگوار تحریم‌های اقتصادی وجود ندارد. اهداف سیاست‌های بشردوستانه و حقوق بشری را نمی‌توان به راحتی با رژیم تحریم سازگار کرد. تحریم‌های اقتصادی برای وادار ساختن طراحی شده‌اند و در نتیجه با آسیب همراه خواهند بود.

1. Donald Trump

2. Barack Obama

برخی سیاست‌مداران و تحلیل‌گران، تحریم‌های هدفمند یا هوشمند را راه‌علاجی برای اجتناب از بدترین پیامدهای بشردوستانه تحریم‌های فراگیر تلقی می‌کنند، اما این نوع تحریم‌ها تنها یک اقدام نمادین و ژست بشردوستانه در راستای تلاش برای فرار از بار مسئولیت بین‌المللی تحمیل خسارت‌های حقوق بشری و بشردوستانه متعاقب تحریم‌ها به‌شمار می‌آید.

تأثیر بشردوستانه تحریم‌ها بر کشور هدف در عام‌ترین و گسترده‌ترین سطح معمولاً بر اساس در دسترس بودن و مقرون‌به‌صرفه بودن مواد غذایی، بهداشتی و دارویی سنجیده می‌شود. مقاله حاضر تأثیرات بشردوستانه تحریم‌های آمریکا علیه ایران را از چشم‌انداز امنیت غذایی و تغذیه مورد ملاحظه قرار داده و با نگاه به وضعیت امروز ایران به‌دنبال یافتن پاسخ‌هایی مناسب به این دو پرسش برآمده است که نشانه‌های تهدید امنیت غذایی در ایران متعاقب وضع تحریم‌های هسته‌ای واشنگتن علیه تهران چیست؟ و تحریم‌های آمریکا علیه ایران چرا و چگونه امنیت غذایی و تغذیه ایرانیان را به‌مخاطره انداخته است؟

۱. ادبیات موضوع

پیشینه مقاله حاضر، دو دسته از پژوهش‌ها را شامل می‌شود. دسته نخست، پژوهش‌هایی که به‌طور مستقیم پیامد تحریم‌ها بر حوزه امنیت غذایی را به بحث گذاشته‌اند و دسته دوم، مطالعاتی که وضعیت بشردوستانه متعاقب تحریم‌ها در کشور را مد نظر قرار داده‌اند.

مقاله حجازی^۱ و امام‌قلی‌پور^۲ (2022) که با هدف تعیین تأثیر تحریم‌ها بر قیمت مواد غذایی و امنیت غذایی خانوارهای ایرانی انجام شده، مهم‌ترین پژوهشی است که در دسته اول جای می‌گیرد. ادکانیان^۳ (2021) نیز اگرچه کاهش امنیت غذایی شهروندان ایرانی را یکی از چالش‌ها و مشکلات ناشی از تحریم‌های یکجانبه آمریکا علیه ایران به‌ویژه در دوره تحریم‌های پس‌ابرجام برمی‌شمارد، اما بر این باور است که تدابیر دولت در ایران از بروز فاجعه غذایی متعاقب تحریم‌های فلج‌کننده آمریکا جلوگیری کرده است. پربل^۴ و براکمن^۱ (2021) نیز در گزارشی که از سوی انستیتو بین‌المللی

۱. Jalal Hejazi

۲. Sara Emamgholipour

۳. Arik Adkhanian

۴. Keith A. Preble

پژوهش‌های صلح استکهلم (سیبری)^۲ منتشر شده است، معتقدند که کاهش تأثیرات انسانی تحریم‌ها نیازمند تقویت بیشتر سازگاری، اجرا و هماهنگی تحریم‌ها از جمله در چارچوب برنامه جامع اقدام مشترک (برجام) است. سمیعی نسب و همکاران (۱۳۹۵) الگوی مفهومی امنیت غذایی که شامل شاخصه‌های اجرایی مقاومت‌سازی امنیت غذایی است را با هدف مقاومت‌سازی امنیت غذایی کشور ارائه داده‌اند. یافته‌های مقاله حیدری (۱۳۹۷) نیز نشان می‌دهد که پس از اعمال تحریم‌های هسته‌ای علیه ایران در سال ۱۳۸۹، امنیت غذایی خانوارهای شهری کاهش یافته است.

در دسته دوم ادبیات پژوهش، مقاله‌هایی جای می‌گیرند که وضعیت بشردوستانه متعاقب تحریم‌ها در کشور را مد نظر قرار داده‌اند. یافته‌های مقدسی کیشومی^۳ و نیستیکو^۴ (۲۰۲۲) رابطه‌ای معنی‌دار میان تحریم‌ها (سال‌های ۲۰۱۲-۲۰۲۰) و کاهش قدرت خرید شهروندان در ایران یافته‌اند. مدنی-لواسانی^۵ (۲۰۲۰) با تدقیق در تأثیر تحریم‌های یکجانبه واشنگتن علیه تهران بر سلامت کودکان ایرانی، ادعای هدفمندی آنها را مردود شمرده و بر این باور است که تحریم‌های به‌اصطلاح هدفمند آمریکا با آسیب‌های جانبی علیه جمعیت گسترده‌تر همراه بوده‌اند. یافته‌های عبدلی^۶ (۲۰۲۰) نیز آشکارا نشان می‌دهد که تحریم‌های سیاسی و اقتصادی آمریکا، نظام سلامت ایران را به‌ویژه در دوران همه‌گیری کرونا عمیقاً به‌خطر انداخته است. همچنین، خمرنیا و همکاران (۱۳۹۹) با سنجش آثار تحریم‌ها بر شیوع کرونا و چگونگی مقابله با آن در ایران به نتایج مشابهی دست یافته‌اند. آثار بشردوستانه تحریم‌ها بر حق سلامت ایرانیان و تعهدات ایران و جامعه بین‌المللی در قبال آن، موضوعی است که در مقاله کوکی‌ساقی^۷ (۲۰۱۸) نیز تأیید شده است. گستره تأثیر تحریم‌ها بر مسایل اجتماعی از حوزه سلامت و بهداشت بسیار فراتر می‌رود و تقریباً همه ابعاد زیست اجتماعی را تحت‌الشعاع خود قرار می‌دهد و این واقعیتی است که مدنی^۸ (۲۰۲۱) در رابطه با آثار مخرب

۱. Kolja Brockmann

۲. Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI)

۳. Ali Moghaddasi Kelishomi

۴. Roberto Nistico

۵. Yasmin Madani-Lavassani

۶. Amir Abdoli

۷. Fatemeh Kokabisaghi

۸. Kaveh Madani

تحریم‌ها بر محیط‌زیست و بوم‌سازگان ایران به آن اشاره می‌کند. به باور وی، تحریم‌ها باعث شده است تا کشور با هدف بقا بدون توجه کافی به ظرفیت‌های بوم‌سازگانی آن مدیریت شود و تولید اقتصادی به بهای تخریب بیشتر محیط‌زیست ادامه یابد.

پیامدهای بشردوستانه تحریم‌ها در هر دو دسته پژوهش‌های پیش‌گفته به‌طور عمده در وهله نخست از چشم‌انداز اقتصادی به بحث گذاشته شده‌اند، در حالی که آثار اجتماعی و سیاسی آنها در کشور کمتر از موضوع‌های اقتصادی نیست و مقاله پیش رو در صدد کاهش این شکاف در ادبیات تحریم‌ها است.

۲. مبانی نظری

نظریه مرسوم در مورد نحوه عملکرد تحریم‌ها بر این پیش‌فرض مبتنی است که تغییرات سیاسی مستقیماً با مشکلات اقتصادی مرتبط است و بنابراین هرچه درد اقتصادی ناشی از تحریم‌ها بیشتر باشد، احتمال تبعیت سیاسی بازیگر تحت تحریم (هدف)^۱ از طرف تحریم‌کننده (فرستنده)^۲ بیشتر است. برپایه این نظریه، جمعیت کشور هدف، درد تحریم‌ها را به سمت رهبران سیاسی هدایت می‌کند که تغییر سیاست را ناگزیر می‌سازد. این نظریه از سوی بسیاری از نظریه‌پردازان مورد انتقاد قرار گرفته است. آنها اظهار می‌دارند که عوامل اقتصادی، موفقیت یا شکست تحریم‌های اقتصادی را توضیح نمی‌دهند و کلید تصمیم‌گیری برای نتایج را باید در عوامل سیاسی داخلی و بین‌المللی جستجو کرد. یوهان گالتونگ^۳ (1967: 380) این وضعیت را تحت عنوان نظریه ساده‌لوحانه^۴ تحریم‌ها شناسایی می‌کند و بر این باور است که آثار اقتصادی تحریم‌ها لزوماً به تأثیر سیاسی منجر نمی‌شود، زیرا سازوکاری برای انتقال مستقیم آنها وجود ندارد و تحریم‌های اقتصادی تنها، وضعیت بشردوستانه جامعه هدف را به‌وخامت می‌کشاند و بیش از همه، ضعیف‌ترین اقشار را تنبیه می‌کند.

بنابراین، تحریم‌های اقتصادی لزوماً با تحمیل دردهای اقتصادی بیشتر بر هدف، موفق نمی‌شوند. عدم تقارن‌های اقتصادی چیزی در مورد ارزش‌گذرای نسبی بازیگر تحت تحریم از امتیازات سیاسی

۱. Target

۲. Sender

۳. Johan Galtung

۴. Naïve Theory

مورد نظر یا ارزش خالص رابطه اقتصادی فرستنده-هدف ارایه نمی‌دهد. موقعیت مسلط یا پایین‌تر هدف در روابط اقتصادی دوجانبه می‌تواند در معرض تأثیرات متقابل نرخ‌های تنزیل متفاوت منافع اقتصادی و هزینه‌های امتیازات سیاسی باشد. در هر صورت، اقتصاد به تنهایی برای درک محاسبات هدف کافی نیست (Whang, 2010: 561-562).

حتی نویسندگان رویکرد مطالعاتی اچ‌اس‌ای^۱ که موفقیت نسبی تحریم‌ها (در حدود یک سوم) را می‌پذیرند نیز محدودیت‌هایی بر اثرگذاری سیاست تحریم و تهدید به تحریم قابل هستند: نخست، انتظارات از اعمال تحریم‌های اقتصادی محدود باشد، زیرا تحریم‌ها به‌ندرت در ایجاد تغییرات عمده در سیاست‌های کشور هدف مؤثر واقع می‌شوند. دوم، کشور هدف از نظر اقتصادی ضعیف و به‌لحاظ سیاسی ناپایدار باشد. سوم، درحالی‌که کشور هدف متحمل هزینه‌های بالا و پایدار ناشی از اعمال تحریم می‌شود، کشور فرستنده از آن در امان باشد و یا کمترین آسیب را متحمل شود. چهارم، مناسبات میان فرستنده و هدف در سطح دوستانه یا دست‌کم غیرخصمانه باشد و تحریم‌های اعمال‌شده علیه کشورهایی که برای مدت طولانی در رابطه دشمنی با کشور فرستنده قرار داشته‌اند، کمتر موفقیت‌آمیز خواهد بود. پنجم، سهم تراکش‌های بازرگانی و مالی میان کشور هدف و فرستنده دست‌کم تا ۲۵ درصد کل حجم تجارت خارجی کشور هدف بالا باشد. ششم، تحریم‌های اقتصادی به‌سرعت، با حداکثر سخت‌گیری و بدون کمک بین‌المللی قابل توجه شرکای تجاری کشور هدف و بدون امکان دور زدن چنین محدودیت‌هایی اعمال شوند تا فرصت جایگزین‌ساختن تأمین‌کنندگان و بازارهای جدید، ایجاد اتحادهای تازه و بسیج افکار داخلی در حمایت از سیاست‌های کشور هدف از مقام‌های آنها سلب شود. هفتم، تحریم‌های یک‌جانبه مؤثرتر از تحریم‌های چندجانبه هستند. هشتم اینکه تحریم‌های مالی موفق‌تر از تحریم‌های بازرگانی هستند، زیرا برای فرستنده کم‌هزینه‌تر (حتی سودمند) و مؤثرتر از کنترل تجاری است (Hufbauer et al., 1990: 49-115).

به‌رغم پیشینه طولانی اعمال سیاست تحریم به‌ویژه در دنیای پسا جنگ جهانی دوم، هنوز بحث‌های زیادی در مورد چگونگی عملکرد و نیز میزان موفقیت تحریم‌ها وجود دارد. متقدان استدلال می‌کنند که تحریم‌ها به‌ندرت باعث ایجاد تغییراتی در رفتار دولت‌های هدف می‌شوند، هزینه‌هایی را بر شرکت‌های دولت‌های فرستنده تحمیل می‌کند و اغلب، شهروندان کشورهای هدف

^۱. The Hufbauer-Schott-Elliott Approach (HSE)

را مجازات می‌کند (Ozdamar and Shahin, 2021: 1652). در واقع یکی از انتقادهای جدی و دیرینه به سیاست تحریم‌های اقتصادی این است که به وخامت وضعیت بشردوستانه در کشورهای هدف منجر می‌شوند. پژوهش‌های متعددی را نیز می‌توان سراغ گرفت که با استفاده از داده‌ها و آزمایش‌های نظرسنجی انبوه، اثرات مخرب قابل‌توجهی را بر حوزه مسایل بشردوستانه جوامع هدف تحریم برخلاف خواست و نیت مورد انتظار دولت‌های فرستنده گزارش کرده‌اند، حتی زمانی که تحریم‌های به‌اصطلاح هوشمند، رهبران و بخش‌های حاکمیتی را هدف قرار داده‌اند (Grossman et al., 2018: 1823).

در سال‌های اخیر، دولت‌های واضع تحریم‌ها و در رأس آنها آمریکا به‌طور فزاینده‌ای به تحریم‌های «هوشمند» روی آورده‌اند که تصمیم‌گیرندگان کلیدی سیاسی و نخبگان اقتصادی را هدف قرار می‌دهند به این امید که درد اقتصادی شهروندان عادی را محدود سازند و درعین حال به اهداف گسترده‌تر خود یعنی تغییر قانع‌کننده سیاست‌ها و برانگیختن مخالفت‌های مردمی علیه سیاست‌های دولت دست یابند. با این حال، تحریم‌هایی که نخبگان اقتصادی و شرکت‌ها را در بخش‌های کلیدی هدف قرار می‌دهند با کند کردن رشد اقتصادی به‌طور کلی به شهروندان سرایت کرده و مسایل بشردوستانه را نیز متأثر می‌سازند. اینکه تحریم‌های هوشمند تا چه حد هزینه‌های گسترده‌تری را بر شهروندان تحمیل می‌کنند به جزئیات رژیم تحریم‌ها بستگی دارد، اما به راحتی می‌توان دید که چگونه تحریم‌های هدفمند ممکن است بر وضعیت اقتصادی شهروندان عادی و حوزه مسایل بشردوستانه به‌ویژه در زمینه تأمین غذا و دارو تأثیر بگذارد (Frye, 2018: 970).

از دیگر مشکلات سنجش آثار تحریم‌ها بر وضعیت بشردوستانه کشور هدف، درهم‌آرگذاری متغیر تحریم‌های بیرونی با سیاست‌های داخلی است. در واقع از آنجا که تحریم و شوک‌های ناشی از سیاستگذاری نادرست، تأثرات مشابهی بر روی متغیرهای اقتصادی و در نتیجه بر رفاه خانوارها و تأمین اقلام بشردوستانه برجا می‌گذارند، تفکیک میان آثار تحریم و شوک‌های سیاستگذاری بر مسایل بشردوستانه در عمل ممکن نیست. این مسأله زمانی پیچیده‌تر می‌شود که شوک‌های سیاستی همزمان با گسترش دامنه تحریم‌ها رخ دهد (نفیو، ۱۳۹۷: ۱۰).

با این همه در ساده‌ترین سطح ممکن می‌توان گفت که اگر تحریم‌ها بتوانند تخصیص منابع را به‌گونه‌ای تغییر دهند که وضعیت عده‌ای بدتر از گذشته شود، تحریم‌ها بر وضعیت بشردوستانه جامعه هدف تأثیر منفی داشته‌اند، چراکه اولویت‌گذاری‌ها در تخصیص منابع در شرایط تحریم بر

مبنای الگوی بازار نخواهد بود و در بسیاری از موارد، دخالت خودخواسته یا ناخواسته- دولت ضرورت پیدا می‌کند و تخصیص منابع در چنین شرایطی دچار تغییر خواهد شد. پس اگر شاخص‌های مربوط به رفاه و امنیت غذایی در سال‌های تحت تحریم کاهش پیدا کرده باشد، می‌توان چنین استدلال کرد که دست‌کم بخشی از کاهش رفاه به دلیل اعمال تحریم‌ها بوده است. از همین رو در عمل می‌توان با بررسی روند زمانی شاخص‌های مربوط به رفاه و امنیت غذایی، آثار تحریم را ارزیابی نمود. این شاخص‌ها در زمینه امنیت غذایی به میزان کالری دریافتی خانوار و شاخص کلی امنیت غذایی کشور ارجاع دارند (حیدری، ۱۳۹۷: ۳۹).

از این چشم‌انداز، امنیت غذایی به در دسترس بودن غذا در یک کشور (یا جغرافیا) و توانایی افراد در آن کشور (یا جغرافیا) برای دسترسی، استطاعت و تأمین مواد غذایی کافی اشاره دارد. طبق تعریف کمیته امنیت غذایی^۱ جهانی ملل متحد نیز امنیت غذایی زمانی به وضعیتی اشاره دارد که طی آن، همه مردم در همه زمان‌ها دسترسی فیزیکی، اجتماعی و اقتصادی به غذای کافی، ایمن و مغذی داشته باشند که ترجیحات غذایی و نیازهای غذایی آنها را برای ادامه یک زندگی فعال و سالم برآورده سازد (Engler-Stringer, 2014: 2326).

با این توصیف، تأثیر بشردوستانه تحریم‌ها برای ایران به‌ویژه بر امنیت غذایی شهروندان حتی در رابطه با تحریم‌های به‌اصطلاح هوشمند نیز به‌خوبی قابل احراز است. ایران یک نمونه بارز از معکوس‌سازی اهداف دولت‌ها و نهادهای واضع تحریم‌ها به‌منظور تغییر رفتار تهران به‌ویژه نسبت به برنامه هسته‌ای صلح‌آمیز محسوب می‌شود، زیرا مشکلات اقتصادی ایران طی سال‌های تحت تحریم به گسست در همبستگی مردم با حاکمیت و رهبران منجر نشده است. با این همه، مسایل بشردوستانه به‌ویژه در حوزه غذا و دارو از تحریم‌ها تأثیر پذیرفته‌اند و کاهش امنیت غذایی شهروندان ایرانی به‌ویژه اقشار کمتر برخوردار یکی از پیامدهای ناگوار وضع تحریم‌های یکجانبه واشنگتن علیه تهران به‌شمار می‌آید.

۳. روش پژوهش

مقاله پیش‌رو از نوع توصیفی-تحلیلی بوده و از روش‌شناسی استنتاجی (با استناد به قوه فهم

1. Committee on World Food Security

پژوهش‌گران در درک پویای‌های مربوط به رژیم تحریم‌های واشنگتن علیه تهران و تأثیر آن بر مسایل بشردوستانه به‌ویژه در حوزه امنیت غذایی) بهره برده و تجزیه و تحلیل یافته‌ها به‌طور عمده با شیوه استدلال و تحلیل کیفی انجام پذیرفته است. گردآوری اطلاعات نیز با توجه به ماهیت و موضوع مورد مطالعه با استفاده از روش اسنادی-کتابخانه‌ای با تکیه بر داده‌های عینی-تاریخی و آمار و اطلاعات نهادها و مراکز معتبر داخلی و بین‌المللی صورت پذیرفته است. به‌منظور اندازه‌گیری امنیت غذایی نیز با بررسی هزینه‌های خانوار، آسیب‌پذیری اقتصادی به‌عنوان شاخص امنیت غذایی انتخاب شده است. این روش برای سنجش ناامنی غذایی بر این اساس استوار است که خانواده‌های به‌لحاظ اقتصادی آسیب‌پذیر مجبور هستند تا کمیت و کیفیت غذای مصرفی خود را قربانی کاهش هزینه‌های خود کنند. قیمت مواد غذایی نیز می‌تواند بر کیفیت رژیم غذایی تأثیر بگذارد و این شاخص نیز در بررسی امنیت غذایی و تغذیه در کشور متعاقب تحریم‌ها لحاظ شده است.

۴. مروری بر تحریم‌های هسته‌ای آمریکا علیه ایران

مناسبات تهران با غرب و به‌طور مشخص آمریکا به‌دنبال پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ رو به تیرگی نهاد و در ادامه به وضع تحریم‌های اقتصادی ویرانگر چندگانه و متنوعی علیه ایران منجر شد که همه ابعاد زیست اقتصادی، اجتماعی و سیاسی کشور و شهروندان ایرانی را از خود متأثر ساخته است. پیشینه تحریم‌های یکجانبه علیه جمهوری اسلامی ایران به ماه‌های ابتدایی پیروزی انقلاب اسلامی برمی‌گردد، هنگامی که بحران گروگان‌گیری به چندین دهه روابط هماهنگ ایران و آمریکا پایان داد. جیمی کارتر^۱، رئیس‌جمهور وقت این کشور در آبان‌ماه ۱۳۵۷ دستور مسدودکردن دارایی‌های تهران در بانک‌های آمریکایی و ممنوعیت واردات از ایران را صادر کرد (McGeehan, 1980: 164). از آن زمان تا به امروز، همه رؤسای جمهور این کشور تحریم‌های تازه‌ای را علیه تهران با هدف تضعیف بخش‌های اقتصادی، نظامی، اجتماعی یا سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران وضع کرده‌اند که همه آنها تا پیش از سال ۱۳۷۵ و تصویب قانون تحریم‌های ایران ۱۹۹۶ (ایلسا^۲، موسوم به قانون تحریم‌های داماتو^۳ که در سال ۱۳۸۵ به قانون ایسا^۱ تغییر نام داد)

^۱. James Carter

^۲. Iran and Libya Sanctions Act (ILSA)

^۳. D'Amato

ذیل مفهوم تحریم اولیه دسته‌بندی می‌شدند.

با این حال، نخستین تحریم‌های فراگیری که کل اقتصاد ایران را در چارچوب مفهوم تحریم ثانویه هدف قرار داد از سال ۱۳۸۹ در دوران زمام‌داری اوباما از سوی کنگره آمریکا با هدف وادار ساختن تهران به محدود ساختن برنامه هسته‌ای خود اعمال شد. تحریم‌های یکجانبه اولیه و ثانویه واشنگتن در این مقطع با تحریم‌های بین‌المللی مندرج در قطعنامه‌های ۱۷۳۷ (دی ۱۳۸۵)، ۱۷۴۷ (فروردین ۱۳۸۶)، ۱۸۰۳ (اسفند ۱۳۸۶) و ۱۹۲۹ (خرداد ۱۳۸۹) شورای امنیت ملل متحد، تحریم‌های اتحادیه اروپایی و تحریم‌های یکجانبه تعدادی دیگر از هم‌پیمانان واشنگتن همراه گشت و بسیاری از این تحریم‌ها که تا زمان اجرایی شدن توافق ایران و ۵+۱ تداوم داشتند در ۲۷ دی‌ماه ۱۳۹۴ برچیده شدند.

تا اینکه با پیروزی دونالد ترامپ در انتخابات ریاست‌جمهوری آبان‌ماه ۱۳۹۵ و وعده انتخاباتی وی مبنی بر خروج واشنگتن از برجام در صورت راه‌یابی به کاخ سفید، احتمال تغییر رویکرد سیاسی آمریکا در قبال توافق ایران و ۵+۱ قوت گرفت. ترامپ و نزدیکانش از همان ابتدای استقرار در کاخ سفید در بهمن‌ماه ۱۳۹۵ مترصد فرصتی برای متهم کردن تهران مبنی بر نقض برجام و کسب دستاویزی جهت خروج از آن بودند، اما تأیید مستمر پایبندی ایران به مفاد برجام از طرف آژانس بین‌المللی انرژی اتمی^۲ (IAEA, 2018) این تلاش‌ها را بی‌ثمر ساخت. ناکامی در به‌دست آوردن شواهد نقض برجام توسط ایران، ترامپ را به تمرکز بر برنامه موشکی تهران و مناسبات ایران با گروه‌های مقاومت در غرب آسیا واداشت و با استناد به آنها، دولت جمهوری اسلامی ایران را ناقض روح برجام خواند و در ۱۸ اردیبهشت ۱۳۹۷ به‌طور رسمی خروج واشنگتن از برجام و بازگشت تحریم‌های پیش‌برجام را اعلام داشت (Galbraith, 2018: 514). ترامپ و دستیارانش تا آخرین روزهای حضور در کاخ سفید همچنان بر شدت و دامنه تحریم‌ها علیه تهران افزودند تا جایی که تحریم‌های پس‌برجامی یکجانبه آمریکا به مراتب فراگیرتر و شدیدتر از مجموع تحریم‌های پیش‌برجامی یکجانبه آمریکا، تحریم‌های یکجانبه دیگر دولت‌ها، تحریم‌های چندجانبه اتحادیه اروپایی و تحریم‌های بین‌المللی شورای امنیت ملل متحد به‌شمار می‌آیند.

تحریم‌های پس‌برجامی احتمالاً فراگیرترین و نظام‌مندترین تحریم‌ها در نظام بین‌الملل معاصر

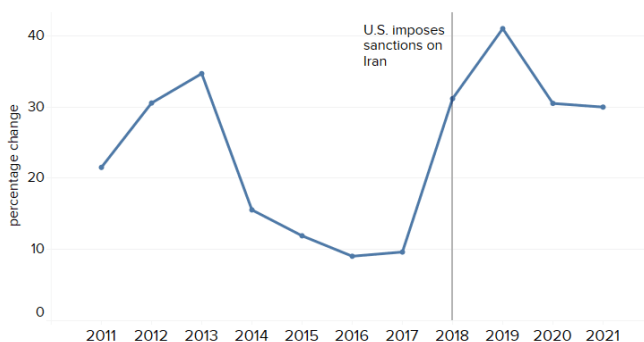
^۱. Iran Sanctions Act (ISA)

^۲. International Atomic Energy Agency (IAEA)

به‌شمار می‌آیند که به‌دنبال خروج ترامپ از برجام علیه ایران اعمال شد و تقریباً تمام فعالیت‌های اقتصادی و مالی ایران را در بر می‌گرفت و بسیاری از راه‌های ممکن برای دور زدن قانونی یا غیرقانونی تحریم‌ها از سوی تهران را مسدود ساخته بود. این تحریم‌ها اگرچه با خروج ترامپ از کاخ سفید در بهمن‌ماه ۱۳۹۹ به‌دنبال شکست در انتخابات آبان‌ماه همان سال کماکان به‌مثابه ابزار فشاری در دست جو بایدن، رئیس‌جمهور جدید آمریکا با هدف ترغیب ایران جهت پذیرش شرایط واشنگتن در مسیر احیای برجام باقی مانده، اما پیگیری‌ها و سختگیری‌های کاخ سفید نسبت به اعمال بخشی از آنها با کاهش همراه بوده است که می‌توان آن‌را نشانه‌ای مبنی بر تمایل بایدن و بخشی از هیأت حاکمه آمریکا برای بازگشت دوباره به برجام دانست.

۵. پیامدهای بشردوستانه تحریم‌ها به‌واسطه تورم افسارگسیخته

شرایط سخت اقتصادی ایران طی یک دهه گذشته تحت تأثیر تحریم‌های اقتصادی یکجانبه واشنگتن علیه تهران رو به وخامت نهاده است. بلایای طبیعی متعدد از جمله زلزله‌ها و سیل‌های بزرگ نیز در چند سال گذشته ایران و اقتصاد آن را متأثر ساخته‌اند. بنابراین، ایران برای امدادسانی فوری در بلایای طبیعی و نیز رفع نیازهای طولانی‌مدت پناهندگان در این کشور با بیش از ۵ میلیون پناهجوی عمدتاً افغانستانی که در حال حاضر در ایران زندگی می‌کنند (ایرنا، ۱۱ فروردین ۱۴۰۱) به کمک‌های بشردوستانه فوری نیاز دارد. بنابراین، درک تأثیر بشردوستانه تحریم‌های اقتصادی در ایران تنها از طریق شناخت وضعیت وخیم اقتصادی ناشی از تحریم‌ها ممکن نیست و نیازمند تدقیق در ابعادی گسترده‌تر از ملاحظات اقتصادی صرف است. با این همه، کاهش ارزش ریال و تورم افسارگسیخته متعاقب تحریم‌ها همچنان بزرگترین دلیل وخامت وضعیت انسانی در کشور محسوب می‌شود. تغییرات نرخ تورم در ایران طی سال‌های تحت تحریم در نمودار شماره ۱ نشان داده شده است.

نمودار ۱: تغییرات نرخ تورم در ایران طی سال‌های ۲۰۲۱-۲۰۱۱

منبع: (Ng, 2022)

اثرات تحریم‌های اقتصادی بر سلامت عمومی و امنیت انسانی در ادبیات تحریم‌های اقتصادی به‌ویژه اثرات تحریم‌های اقتصادی آمریکا بر پیامدهای منفی سلامت در کشورهای هدف از جمله ایران مستند شده است. تحریم‌ها علیه ایران با هدف قرار دادن بخش انرژی به‌منابۀ یکی از بخش‌های کلیدی تولید ناخالص داخلی و با ممانعت از تجارت و در نتیجه دسترسی به گروه‌های خاصی از کالاها که برای سلامت عمومی و نیازهای اساسی مهم هستند بر وضعیت کلی اقتصادی و مسایل بشردوستانه تأثیر می‌گذارد. تحریم‌ها همچنین فرایند کمک‌رسانی به آن دسته از شهروندانی که تحت تأثیر بلایای طبیعی قرار می‌گیرند را به‌شدت مختل می‌سازد. بنابراین، اثرات اقتصادی تحریم‌ها باعث شده است تا ایرانیان، پیامدهای انسانی منفی بیشتری را تجربه کنند و تأثیرات مخرب اجتماعی و زیست‌محیطی که تحریم‌ها برای کشور به‌همراه داشته، غیرقابل انکار است.

تأثیر تحریم‌ها بر وضعیت بشردوستانه ایران طی سال‌های گذشته بیش از همه در زمینه مبارزه با همه‌گیری کرونا برجسته بود. در مارس ۲۰۲۱، شورای حقوق بشر ملل متحد گزارشی را منتشر کرد که بر چالش‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی مهمی که ایران به‌دلیل مواجهه با تحریم‌ها در راه مقابله با همه‌گیری کووید-۱۹ تجربه کرده است، تأکید می‌کرد. جاوید رحمان^۱ گزارشگر ویژه حقوق بشر در ایران هنگام ارائه این گزارش به شورای حقوق بشر تأکید کرده بود که «تحریم‌ها مانع تلاش‌های دولت برای مقابله با همه‌گیری شده است.» وی همچنین با برشمردن برخی تأثیرات بشردوستانه

¹. Javaid Rehman

تحریم‌ها بر شهروندان ایرانی، خواستار کاهش تحریم‌ها شده بود تا به دولت ایران اجازه دهد که ضمن تلاش برای مهار همه‌گیری کووید-۱۹، اثرات انسانی آنها را کاهش دهد (OHCHR, 2021: 2).

با اینکه آثار بشردوستانه تحریم‌ها به شیوه‌های گوناگون ظاهر می‌شوند، اما این اثرات بیشتر از چشم‌انداز اقتصاد کلان تحریم‌ها و کاهش رفاه خانوارها قابل ارزیابی و تحلیل است. در حقیقت، تورم سرسام‌آور متعاقب تحریم‌ها، ریشه بزرگترین مشکلات انسانی در کشورهای هدف از جمله ایران به‌شمار می‌آید. تورم باعث می‌شود تا کالاهای اساسی از جمله غذا و دارو، گران‌تر و سخت‌تر در دسترس شهروندان قرار گیرند. تحریم‌ها بر تراکنش‌های مالی و زنجیره‌های تأمین کالا و خدمات در ایران تأثیرات به‌سزایی داشته‌اند که به نوبه خود باعث ایجاد تورم بالا و پایدار شده و مواد غذایی و دارویی را از حالت مقرون‌به‌صرفه بودن و در دسترس همگان بودن، خارج ساخته است.

تأثیرات مخرب تورم ناشی از تحریم‌ها به‌ویژه در موقعیت‌های بحرانی از جمله شیوع کرونا و حمله روسیه به اوکراین تشدید شده است. جابجایی در اقتصاد جهانی لوازم پزشکی ناشی از همه‌گیری کووید-۱۹ باعث افزایش قیمت‌ها از جمله هزینه مراقبت‌های بهداشتی تا ۶۰ درصد شد و جنگ روسیه در اوکراین نیز قیمت جهانی مواد غذایی را به گونه‌ای بی‌سابقه افزایش داد (Bankova et al., 2022: 2). به این ترتیب با اینکه ایران در شرایط تحریم، کمبود فراگیر را تجربه نکرده است، اما از زمان اعمال دوباره تحریم‌های ثانویه توسط دولت ترامپ در نوامبر ۲۰۱۸، قیمت مواد غذایی و مراقبت‌های بهداشتی به ترتیب ۱۸۶ درصد و ۱۲۵ درصد افزایش یافته است (Batmanghelidj, 2022: 1). با این توصیف، تحریم را می‌توان تحت عنوان «سلاح تورم» مفهوم‌سازی کرد که باعث ایجاد مشکلات قابل توجهی در رفاه عمومی اقتصادی مردم عادی ایران شده است.

۶. تحریم‌ها و امنیت غذایی در ایران

بر اساس آمار، رشد اقتصادی ایران به‌دنبال تحریم‌های پس‌اجرام تا پایان سال ۲۰۱۹ به منفی ۸٫۷ رسید که ناشی از شوک‌های خارجی قوی به بخش نفت و گاز، تشدید محدودیت‌ها بر بخش بانکی با وضع تحریم‌ها علیه بخش‌های پتروشیمی، فلزات و معادن و دریایی بود و باعث شد تا اقتصاد ایران در سال ۲۰۲۰ در مقایسه با سال ۲۰۱۷ نصف شود (WB, 2021: 1). وضعیت وخیم اقتصادی و

تورم ناشی از تحریم‌ها بلافاصله به افزایش قیمت مواد غذایی و کاهش کمیت و کیفیت تغذیه به‌ویژه در میان زنان و کودکان منجر شد. بررسی‌ها نشان می‌دهد که میانگین مصرف سالانه بسیاری از مواد غذایی اصلی از جمله گوشت، ماهی، نان، برنج و شیر در کشور طی دهه گذشته بین ۳۰ تا ۵۰ درصد کاهش یافته است (Adkanian, 2021: 31).

محاسبه نسبت ارزش محصولات غذایی و کشاورزی وارداتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی ایران در دوره زمانی ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۷ نشان می‌دهد که به‌طور میانگین ۲۵ بازار مواد غذایی ایران طی این مدت به واردات وابسته بوده است. میزان خودکفایی کشور در تأمین مواد غذایی طی سال‌های سده بیست‌ویکم میلادی نیز از سوی برنامه جهانی غذا^۱ بین ۵۳-۸۲ درصد گزارش شده است. نرخ خودکفایی غذایی که بر اساس سهم تولیدات داخلی از کل عرضه سنجیده می‌شود در سال ۲۰۱۲ به پایین‌ترین میزان خود طی سده بیست‌ویکم یعنی ۵۳ درصد رسید. این نرخ در سال ۲۰۰۴ به بالاترین میزان یعنی ۸۲ درصد رسیده بود که پس از آن به تدریج کاهش یافت (WFP, 2016: 14). در بهار سال ۱۴۰۰ نیز ۳۲٫۸ درصد از کل واردات کشور به محصولات کشاورزی و غذایی اختصاص داشت که به‌لحاظ ارزش در مقایسه با دوره مشابه سال پیش از آن با ۳۴ درصد افزایش همراه بود. در این فصل، ارزش کل واردات و صادرات بخش کشاورزی و مواد غذایی به ۴٫۶ میلیارد دلار رسیده بود که ۱٫۲ میلیارد دلار از آن به صادرات اختصاص داشته و در مقابل ۳٫۴ میلیارد دلار از آن صرف تأمین کالاهای کشاورزی و غذایی مورد نیاز کشور شده بود (همشهری، ۱۴۰۰: ۴).

افزایش همزمان تورم و وابستگی به مواد غذایی وارداتی به‌معنای جهش در قیمت مواد غذایی است که این وضعیت در جدول شماره ۱ از طریق مقایسه قیمت یک کیلوگرم از برخی مواد غذایی ضروری پرمصرف در کشور در سه مقطع زمانی اردیبهشت ۱۳۹۶ الی ۱۳۹۸ نشان داده شده است.

جدول ۱: نرخ یک کیلوگرم از مواد غذایی پایه در سال خروج از برجام و یک سال پیش و پس

از آن (۹۶-۹۸) به ریال

ماده غذایی	اردیبهشت ۹۶	اردیبهشت ۹۷	اردیبهشت ۹۸	درصد تغییرات ۹۷-۹۶	درصد تغییرات ۹۸-۹۷
برنج (ایرانی)	۱۳۶۴۴۰	۱۳۶۶۵۷	۲۰۶۰۹۷	۸٫۰۸	۵۰٫۸۱

۱. World Food Programme (WFP)

۱۲۱,۸۹	۲۲,۰۲	۹۹۲۲۱۸	۴۴۷۱۶۷	۳۶۶۴۷۷	گوشت بره
۱۲۹,۸۲	۱۵,۹۹	۹۳۱۷۳۲	۴۰۵۴۱۳	۳۴۹۵۳۱	گوشت گوساله
۵۰,۷۸	۱۶,۳۱	۱۱۸۱۹۹	۷۸۸۵۶	۶۷۷۹۶	مرغ
۶۷,۷۸	۶,۶۸	۴۷۸۵۳	۲۸۵۲۲	۲۶۷۳۵	شیر
۵۳,۱۲	۸,۲۴	۶۰۶۲۵	۳۹۵۹۴	۳۶۵۸۰	ماست
۵۰,۶۷	۳,۱۳	۸۹۹۰۴	۵۹۶۶۹	۵۷۸۵۶	پنیر
۷,۲۸	۵۵,۵۵	۸۹۲۵۵	۸۳۱۹۵	۵۳۴۸۳	تخم مرغ
۳۳,۹۳	۱۹,۵۰	۴۵۵۹۶	۳۴۰۴۴	۲۸۴۸۹	کره
۴۷,۲۵	۱,۴۱	۸۰۱۸۵	۵۴۴۵۷	۵۳۶۹۸	روغن مايع
۹۸,۷۵	۳۶,۸۳	۱۴۱۳۵۲	۷۱۱۲۰	۵۱۹۷۷	موز
۱۴۲,۶۶	۲۰,۶۳-	۱۰۵۰۷۲	۴۳۳۰۱	۵۴۵۵۸	سیب
۸۵,۹۸	۱۱,۷۴-	۸۴۳۴۶	۴۵۳۵۳	۵۱۳۸۹	پرتغال
۱۱۶,۸۸	۱۰,۰۱	۵۵۶۸۱	۲۵۶۷۳	۲۳۳۳۷	خیار
۱۸۶,۸۱	۴۸,۷۲-	۵۵۷۹۷	۱۹۴۵۵	۳۷۹۳۷	گوجه
۲۴۱,۳۲	۱۹,۶۵-	۵۸۵۶۹	۱۷۱۶۰	۲۱۳۵۵	سیب زمینی
۳۰۶,۰۴	۴,۰۸-	۷۳۸۰۲	۱۸۱۷۶	۱۸۹۵۰	پیاز
۳۰,۰۵	۴,۵۵	۱۵۵۳۳۴	۱۱۹۴۴۳	۱۱۴۲۴۷	لوبیا چیتی
۱۸,۸۵	۶,۴۷-	۹۴۸۲۵	۷۹۷۸۹	۸۵۳۰۸	عدس
۱۳۲,۲۰	۰,۸۸	۷۷۴۸۹	۳۳۳۷۲	۳۳۰۸۲	شکر

منبع: (Hejazi and Emamgholipour, 2022: 654)

برپایه داده‌های جدول شماره ۱، قیمت ۲۰ ماده غذایی اصلی در کشور طی دوره یک ساله اردیبهشت ۹۷ تا اردیبهشت ۹۸ به‌طور میانگین دوبرابر شده است. با این همه، تمام خانوارهای ایرانی به یک نسبت تحت تأثیر این فشار تورمی قرار نگرفته‌اند. بیشترین فشار تورمی بر آن دسته از خانواده‌هایی وارد شده است که سهم بیشتری از درآمد خود را صرف تهیه مواد غذایی می‌کنند. به‌عبارت بهتر، هرچه میزان درآمد خانوارها پایین‌تر باشد، امنیت غذایی آنها نیز شکننده‌تر خواهد بود.

برپایه دستورالعمل طبقه‌بندی آسیب‌پذیری اقتصادی در برابر ناامنی غذایی که از سوی اسمیت^۱ و سوباندورو^۲ (2007) ارائه شده است، میزان آسیب‌پذیری اقتصادی خانوارهایی که بیش از ۷۵٪ درآمد خود را صرف تهیه مواد غذایی می‌کنند در قبال افزایش قیمت مواد غذایی «بسیار زیاد» است. این میزان برای خانوارهایی با هزینه‌کرد ۶۵٪-۷۵٪ درآمد برای تهیه مواد غذایی «زیاد»، بین ۵۰٪-۶۵٪ «متوسط» و پایین‌تر از ۵۰٪ درصد «پایین» در نظر گرفته می‌شود.

جدول شماره ۲، نشان‌دهنده هزینه خانوارهای شهری و روستایی طی سال‌های ۹۶ الی ۹۸ است و سهم «هزینه‌های خوراکی و دخانی» خانوارهای شهری و روستایی از کل هزینه‌های زندگی در جدول شماره ۲ آمده است. حالا با توجه به میانگین بعد خانوار که در آخرین سرشماری نفوس و مسکن ۳،۳ اعلام شده است (مرکز آمار، ۱۳۹۵: ۹) و قیمت اقلام مواد غذایی (جدول شماره ۱)، درصد خانوارهای شهری و روستایی در ایران که طی این سه سال مستعد ناامنی غذایی بوده‌اند در جدول شماره ۴ با درجه «خیلی زیاد» و «زیاد» مشخص شده‌اند.

جدول ۲: متوسط هزینه کل خالص و درآمد اظهارشده سالانه خانوارهای شهری و روستایی در

ایران (۹۶-۹۸) به هزار ریال

	۱۳۹۸		۱۳۹۷		۱۳۹۶		
	هزینه	درآمد	هزینه	درآمد	هزینه	درآمد	
شهری	۴۷۴،۳	۵۴۱،۰	۳۹۳،۲	۴۳۴،۹	۳۲۹،۵	۳۶۶،۸	
	۷۹	۰۷	۲۷	۰۵	۲۵	۴۸	
روستایی	۲۶۱،۰	۲۹۷،۰	۲۱۴،۴	۲۳۳،۱	۱۷۸،۷	۲۰۱،۸	
	۰۶	۲۲	۷۲	۱۴	۶۰	۴۲	

منبع: (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۶؛ ۱۳۹۷؛ ۱۳۹۸)

جدول ۳: متوسط هزینه‌های خوراکی و دخانی خانوارها در ایران (۹۶-۹۸) و سهم آن از کل

هزینه‌ها به هزار ریال

۱۳۹۸	۱۳۹۷	۱۳۹۶

۱. Lisa Smith

۲. Ali Subandoro

سهم از کل	هزینه کل	سهم از کل	هزینه کل	سهم از کل	هزینه کل	
۲۴٫۸	۱۱۷٫۵	۲۴	۹۴٫۵۰	۲۳٫۳	۷۶٫۷۵	شهری
	۲۹		۵		۰	
۳۹٫۳	۱۰۲٫۶	۳۷	۸۰٫۴۴	۳۷٫۲	۶۶٫۵۰	روستایی
	۶۴		۶		۴	

منبع: (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۶؛ ۱۳۹۷؛ ۱۳۹۸)

جدول ۴: درصد خانوارهای شهری و روستایی مستعد ناامنی غذایی در ایران از سال ۱۳۹۶ تا

۱۳۹۸

روستایی				شهری				
کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	
۷۴	۱۲	۴٫	۸٫	۹۱	۵٫	۱٫	۱	۱۳۹۶
۸۳	۴۰	۴۰	۳۷	۱۶	۳۹	۵۴	۹۱	
۷۲	۱۳	۴٫	۱۰	۸۹	۶٫	۱٫	۲	۱۳۹۷
۲۰	۲۵	۴۶	۰۹	۴۱	۰۰	۷۶	۸۳	
۷۰	۱۳	۵٫	۱۰	۸۸	۶٫	۱٫	۳	۱۳۹۸
۸۰	۳۱	۲۱	۶۸	۷۶	۰۰	۸۴	۴۰	

منبع: (Hejazi and Emamgholipour, 2022: 655)

برپایه داده‌های بالا، قیمت تمام اقلام غذایی اصلی طی دو سال پس از تحریم‌های پس‌اثرجام در ایران به‌طور میانگین تا دو برابر افزایش نشان می‌دهد و این در حالی است که مبلغ یارانه‌های نقدی طی این سال‌ها به میزان ۴۶۰ هزار ریال ثابت بوده است. بیشترین نرخ تورم مربوط به غذاهای مغذی (مانند میوه‌ها، سبزیجات و فرآورده‌های گوشتی) بوده است و کم‌مغذی‌ترین مواد غذایی (مانند نان سفید و روغن‌ها) کمترین نرخ تورم را تجربه کرده‌اند. در نتیجه، ناامنی غذایی متعاقب آسیب‌پذیری اقتصادی بین سال‌های ۱۳۹۶ تا ۱۳۹۸ در هر دو خانوار روستایی و شهری به‌طور چشمگیری افزایش یافته است که خانوارهای روستایی به‌دلیل سهم بیشتری که به هزینه‌های خوراکی اختصاص می‌دهند، دچار رنج مضاعفی شده‌اند.

بر اساس قیمت‌های سال ۱۳۹۸، کمینه میانگین هزینه یک رژیم غذایی سالم برای یک خانواده

ایرانی^۱ در حدود ۳۳۰ میلیون ریال در سال بود که ۳ برابر بیشتر از مبلغی است که یک خانواده ایرانی می‌توانست صرف غذا و دخانیات کند (میانگین هزینه‌های خوراکی و دخانی خانوارهای شهری/روستایی در سال ۱۳۹۸ مبلغی در حدود ۱۱۰ میلیون ریال بوده است). بنابراین با توجه به قدرت خرید ناپایدار مواد غذایی از سوی خانوارهای ایرانی، حتی اگر بتوانیم هزینه رژیم غذایی سالم را به نصف کاهش دهیم، باز هم اکثر ایرانی‌ها نمی‌توانند از یک تغذیه سالم پیروی کنند. همچنین گفتنی است که برای تعیین میانگین هزینه یک رژیم غذایی سالم برای یک خانواده ایرانی، فرض بر این بود که همه خانواده‌های ایرانی از غذاهای خانگی استفاده می‌کنند. در حالی که نتایج مطالعات پیشین نشان می‌دهد که این مقدار برای خانواده‌هایی که بیشتر وعده‌های غذایی خود را از بیرون تهیه می‌کنند، می‌تواند تا ۴۰ درصد افزایش یابد (Mulik and Haynes-Maslo, 2017: 623).

بازار مواد غذایی تنها بازاری در ایران نیست که از تورم شدید متعاقب تحریم‌ها رنج می‌برد. بر اساس گزارش مرکز آمار ایران، نرخ تورم نقطه‌ای در اردیبهشت ۱۳۹۸ در مقایسه با اردیبهشت ۱۳۹۷ به ۵۲٫۱ درصد رسیده بود که این میزان برای خانوارهای روستایی کشور ۵۹٫۶ درصد بوده است. همچنین در مورد برخی کالاها و خدمات از جمله مسکن، این نرخ از این هم بالاتر بوده است (مرکز آمار، ۱۳۹۹: ۳). این بدان معناست که توانایی ایرانی‌ها در خرج کردن پول برای تأمین غذا در سال‌های پس از تحریم به‌طور غیرقابل انکاری به میزان بیشتری کاهش یافته است.

به خوبی ثابت شده است که هزینه یک رژیم غذایی سالم بیشتر از یک رژیم ناسالم است و غذاهای غنی از مواد مغذی، گرانتر از غذاهای حاوی صرفاً کالری هستند. گران‌ترین گروه‌های غذایی یک رژیم غذایی سالم، گوشت‌ها و میوه‌ها هستند، در حالی که کم‌هزینه‌ترین گروه، چربی هستند. در نتیجه، وضعیت اقتصادی کنونی ایرانیان را به مصرف غذاهای پرانرژی مانند چربی‌ها، قندها و غلات تصفیه‌شده وادار می‌سازد که هم در مقایسه با کاری تولیدی ارزان‌تر هستند و هم دولت برای برخی از

۱. سبد تغذیه استاندارد برای هر فرد ایرانی براساس اعلام وزارت بهداشت شامل روزانه ۳۲۰ گرم نان، ۱۰۰ گرم برنج، ۲۰ گرم ماکارونی، ۲۶ گرم حبوبات، ۷۰ گرم سیب زمینی، ۲۸۰ گرم سبزی، ۲۶۰ گرم میوه، ۴۸ گرم گوشت قرمز، ۵۰ گرم گوشت سفید، ۲۴ گرم تخم‌مرغ، بین ۲۲۵ تا ۲۴۰ گرم شیر یا لبنیات، ۳۵ تا ۴۰ گرم روغن و ۴۰ تا ۵۰ گرم قندوشکر است (شرق، ۱۴۰۱: ۵). مبلغ ۳۴۱ میلیون ریال برای هر خانوار با ضرب این اقلام برپایه داده‌های جدول شماره ۱ (بر حسب سال ۱۳۹۸) در ۳٫۳ (متوسط بعد هر خانوار) و ۳۶۵ (روز سال) به‌دست آمده است.

مواد غذایی مانند نان سفید یارانه پرداخت می‌کند. بنابراین، در نتیجه پیروی از این رژیم غذایی ناسالم، شیوع بی‌سابقه چاقی و بیماری‌های مرتبط با آن مانند بیماری‌های قلبی عروقی، دیابت و سرطان‌ها در آینده نزدیک اجتناب‌ناپذیر خواهد بود. علاوه بر این، در صورت تداوم نرخ تورم فعلی در بازار مواد غذایی، می‌توان پیش‌بینی کرد که گرسنگی پنهان ادامه‌دار به یک بحران غذایی واقعی تبدیل شود.

نتیجه‌گیری

با اینکه تحریم‌ها از سوی واضعان آنها اغلب به مثابه یک جایگزین صلح‌آمیز برای مناقشه‌های خصمانه در چارچوب چالش‌های ژئوپلیتیک و به‌عنوان ابزار سیاست خارجی کم‌هزینه برای کاهش تراکنش‌های بازرگانی و محدودساختن انتقال سرمایه‌های کشور مورد هدف معرفی می‌شود، اما واقعیت چندکارکردی و چندوجهی تحریم‌ها انکارناپذیر بوده و از تأثیرات اجتماعی و بشردوستانه آنها نمی‌توان چشم‌پوشید.

به‌رغم اهمیت آثار بشردوستانه تحریم‌ها بر شهروندان جوامع هدف، مطالعات بسیار کمی در مورد تأثیر تحریم‌های بین‌المللی ملل متحد یا یکجانبه آمریکا بر امنیت غذایی شهروندان کشورهای تحت تحریم وجود دارد. با این حال، مطالعات عراق و کوبا می‌تواند تأثیرات نامطلوب تحریم‌ها بر امنیت غذایی جمعیت آنها را تأیید کند. علاوه بر این، مطالعات متعددی وجود دارد که گواه تأثیرات مخرب تحریم‌ها بر حقوق بشر و جنبه‌های مختلف سلامت از جمله در دسترس بودن غذا، دارو یا وسایل پزشکی برای افراد عادی است.

با اینکه ایران حتی پیش از تحریم‌های هسته‌ای آمریکا نیز به‌لحاظ امنیت غذایی جزو کشورهای در معرض خطر محسوب می‌شد، اما شرایط تغذیه ایرانیان متعاقب تحریم‌های یکجانبه واشنگتن به‌ویژه تحریم‌های پسابرجام به‌مراتب بدتر شده است که در صورت تداوم ممکن است ایران را در آستانه بحران غذایی قرار دهد. این وضعیت در حالی حاکم است که ملل متحد، چالش گرسنگی صفر را دنبال می‌کند و در تکاپوی پایان دادن به گرسنگی در سراسر جهان تا پیش از سال ۲۰۳۰ است. از این رو، ادامه وضعیت کنونی می‌تواند به پیوستن میلیون‌ها ایرانی به جمعیت کم‌تغذیه در سال‌های آینده منجر شود که به‌هیچ‌وجه زبینه کشورمان نیست. کاملاً واضح است که مانند بسیاری از منازعات موجود در جهان، تنها قربانیان درگیری‌های سیاسی کنونی بین واشنگتن و تهران، شهروندان عادی ایران خواهند بود، به‌ویژه آنهایی که در گروه‌های آسیب‌پذیر مانند کودکان، زنان و افراد مسن قرار دارند.

سیاست‌ها و رویکردهای دولت‌های تحت تحریم نیز اگرچه به‌لحاظ نظری می‌تواند در کاهش آثار بشردوستانه تحریم‌ها مؤثر واقع شود، اما در عمل اینگونه نبوده است و مورد ایران نیز چنین برداشتی را به ذهن متبادر نمی‌سازد. پس از اعمال دوباره تحریم‌های هسته‌ای از سوی واشنگتن در ابتدای سال ۱۳۹۷ و سقوط ارزش ریال در بازار آزاد، دولت ایران سیاست‌هایی را برای کاهش اثرات مخرب تحریم‌ها بر مردم عادی اتخاذ کرد و برای واردات دارو و برخی از اقلام غذایی از جمله انواع گوشت، حبوبات، روغن‌های گیاهی، برنج و غیره تحت عنوان کالاهای ضروری ارز یارانه‌ای اختصاص داد، اما تأثیر ابتکار بانک مرکزی ایران در کنترل قیمت مواد غذایی برپایه یافته‌های پژوهش حاضر اندک بوده است. با اینکه این سیاست در اردیبهشت ۱۴۰۱ از سوی دولت سیزدهم کنار گذاشته شد، هنوز برای ارزیابی تأثیر افزایش ۲۵۴ هزار تومانی مبلغ رایانه نقدی در ازای حذف یارانه‌های ارزی به واردکنندگان مواد غذایی ضروری زود است.

دولت ایران با مدیریت بحران سعی در کنترل اوضاع داشته و تا حد زیادی موفق بوده است. ایران مانند برخی از کشورهای مشابهی که تحت رژیم تحریم‌ها بوده‌اند، به‌دلیل ظرفیت بالای صنایع غذایی، کشاورزی و دامپروری، بحران قحطی را تجربه نکرده است، اما افزایش قیمت مواد غذایی و تورم بالا، شرایط زندگی را برای اقشار آسیب‌پذیر دشوار کرده است. همه این عوامل هشدار می‌خواهد بود که دولت ایران باید هرچه زودتر راه‌حلی برای کاهش مشکلات بیاندیشد. در کنار تلاش برای رفع یا خنثی‌سازی تحریم‌ها، ایجاد برنامه‌های کمک غذایی کارآمد، تأسیس بانک‌های مواد غذایی با کمک خیریه‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد و اجرای برنامه‌های آموزش تغذیه برای مردم برپایه آموزش انتخاب صحیح مواد غذایی با توجه به بودجه خانوار از جمله اقدام‌هایی است که دولت می‌تواند برای کاهش اثرات نامطلوب تحریم‌ها بر تغذیه خانوارهای ایرانی در پیش بگیرد.

کتابنامه

۱. حیدری، خلیل (۱۳۹۷). «ارزیابی تأثیر تحریم‌های آمریکا بر امنیت غذایی خانوارهای ایرانی»، *فصلنامه تأمین اجتماعی*، ۱۴(۳): ۳۵-۵۲.
۲. خمرنیا، محمد؛ پیوند، مصطفی و ستوده‌زاده، فاطمه (۱۳۹۹). «همه‌گیری جهانی ویروس کرونا و تأثیر تحریم‌های سیاسی و اقتصادی علیه ایران»، *پایش*، ۱۹(۴): ۴۷۱-۴۶۹.

۳. سمیعی نسب، مصطفی؛ سلیمانی، یاسر؛ عبدی، سعید و عبدی، سعید (۱۳۹۵). «مدل مفهومی مطلوب امنیت غذایی جمهوری اسلامی ایران در منظومه اقتصاد مقاومتی»، *فصلنامه آفاق امنیت*، ۹(۳۰): ۶۵-۹۶.
۴. شرق (۱۴۰۱). «افزایش هزینه خورد و خوراک مردم ایران موجب فاصله گرفتن آنها از الگوی تغذیه استاندارد شده است»، ۲۴ اردیبهشت‌ماه، شماره ۴۲۷۷، قابل دسترس در: <https://www.magiran.com/article/4294346> [Accessed on: 12 December 2022]
۵. مرکز آمار ایران (۱۳۹۵). «گزیده نتایج سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۹۵»، قابل دسترس در: https://www.mpo-es.ir/Dorsapax/userfiles/Sub1/g_sarshomari95.pdf [Accessed on: 23 November 2022]
۶. مرکز آمار ایران (۱۳۹۶). «در سال ۱۳۹۶ متوسط هزینه و درآمد سالانه‌ی یک خانوار شهری به ترتیب ۳۳ و ۳۷ میلیون تومان بوده است»، قابل دسترس در: <https://www.amar.org.ir/news/ID/6963> [Accessed on: 21 November 2022]
۷. مرکز آمار ایران (۱۳۹۷). «در سال ۱۳۹۷ متوسط هزینه و درآمد سالانه یک خانوار شهری به ترتیب ۳۹ و ۴۳ میلیون تومان بوده است»، قابل دسترس در: <https://amar.org.ir/news/ID/11440> [Accessed on: 21 November 2022]
۸. مرکز آمار ایران (۱۳۹۸). «در سال ۱۳۹۸ متوسط هزینه سالانه یک خانوار شهری و یک خانوار روستایی به ترتیب ۴۷ و ۲۶ میلیون تومان بوده است»، قابل دسترس در: <https://www.amar.org.ir/news/ID/12946> [Accessed on: 17 November 2022]
۹. مرکز آمار ایران (۱۳۹۹). «شاخص قیمت مصرف کننده (تورم) - اردیبهشت ۹۸»، قابل دسترس در: <https://www.amar.org.ir/news/ID/10258> [Accessed on: 24 November 2022]
۱۰. نفیو، ریچارد (۱۳۹۹). *هنر تحریم‌ها؛ نگاهی از درون میدان*، ترجمه سیدعلی صادقی، تهران: پیام محراب.

۱۱. همشهری (۱۴۰۰). «سهم ۳۲/۸ درصدی غذا از واردات بهار ۱۴۰۰»، ۱۴ مردادماه،

قابل دسترس در: <https://newspaper.hamshahrionline.ir/id/137418>

[Accessed on: 16 December 2022]

12. Abdoli, Amir (2020), "Iran, Sanctions, and the COVID-19 Crisis", *Journal of Medical Economics*, 23(12): 1461-1465, DOI: 10.1080/13696998.2020.1856855.

13. Adkanian, Arik (2021), "Effects of Sanctions on Food Security in Iran", *Alternative*, 6(3): 26-38.

14. Bankova, Dea; Dutta, Prasanta Kumar and Ovaska, Michael (2022), "The War in Ukraine Is Fuelling a Global Food Crisis", Reuters, 30 May, Available at: <https://www.reuters.com/graphics/UKRAINE-CRISIS/FOOD/zjvqkgomjvx> [Accessed on: 9 December 2022].

15. Batmanghelidj, Esfandyar (2022), "To Make Sanctions Policy More Humane, Limit Food and Medicine Inflation", Just Security, 26 January, Available at: <https://www.justsecurity.org/79974/sanctions-policy-humane-limit-food-medicine-inflation> [Accessed on: 18 December 2022].

16. Brockmann, K. and Preble, K. A. (2021), "Mitigating Humanitarian Impact in a Complex Sanctions Environment: The European Union and the Sanctions Regimes against Iran", SIPRI, September, Available at: https://www.sipri.org/sites/default/files/2021-09/2109_iran_sanctions.pdf [Accessed on: 21 December 2022].

17. Engler-Stringer, R. (2014), "Food Security", *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*, 2326-2327. DOI: 10.1007/978-94-007-0753-5_1073.

18. Frye, Timothy (2018), "Economic Sanctions and Public Opinion: Survey Experiments from Russia", *Comparative Political Studies*, 52(7): 967-994, DOI: 1177/0010414018806530.

19. Galbraith, Jean (2018), "President Trump Withdraws the United States from the Iran Deal and Announces the Reimposition of Sanctions", *The American Journal of International Law*, 112(3): 514-522, DOI: stable/26568981.

20. Galtung, Johan (1967), "On the Effects of International Economic Sanctions, With Examples from the Case of Rhodesia", *World Politics*, 19(03): 378-416, DOI: 10.2307/2009785.

21. Grossman, Guy, Manekin, Devorah and Margalit, Yotam (2018), "How Sanctions Affect Public Opinion in Target Countries: Experimental Evidence from Israel", *Comparative Political Studies*, 51(14): 1823-1857, DOI: 10.1177/0010414018774370.

22. Hejazi, Jalal and Emamgholipour, Sara (2022), "The Effects of the Re-imposition of US Sanctions on Food Security in Iran", *International*

- Journal of Health Policy and Management*, 11(5): 651-657, DOI: 10.34172/ijhpm.2020.207.
23. Hufbauer, Gary Clyde, Schott, Jeffrey J. and Elliot, Kimberly Ann (1990), *Economic Sanctions Reconsidered: History and Current Policy*, Washington, D.C.: Institute of International Economics.
24. IAEA (2018), "Verification and Monitoring in the Islamic Republic of Iran in Light of United Nations Security Council Resolution 2231 (2015)", International Atomic Energy Agency, 22 February, Available at: <https://www.iaea.org/sites/default/files/18/03/gov-2018-7-derestricted.pdf> [Accessed on: 6 December 2022].
25. Kelishomi, AliMoghaddasi and Nistico, Roberto (2022), "Employment Effects of Economic Sanctions in Iran", *World Development*, 151, 105760, DOI: 10.1016/j.worlddev.2021.105760.
26. Kokabisaghi, Fatemeh (2018), "Assessment of the Effects of Economic Sanctions on Iranians' Right to Health by Using Human Rights Impact Assessment Tool: A Systematic Review", *International Journal of Health Policy and Management*, 7(5): 374-393, DOI: 10.15171/ijhpm.2017.147.
27. Madani, Kaveh (2021), "Have International Sanctions Impacted Iran's Environment?", *World*, 2(2): 231-252, DOI: 10.3390/world2020015.
28. Madani-Lavassani, Yasmin (2020), "Sanctions on Iran and Their Impact on Child Health", *Medicine, Conflict and Survival*, 36(4): 359-367, DOI: 10.1080/13623699.2020.1848582.
29. McGeehan, Robert (1980), "Carter's Crises: Iran, Afghanistan and Presidential Politics", *The World Today*, 36(5): 163-171.
30. Mulik, Kranti and Haynes-Maslo, Lindsey (2017), "The of MyPlate: An of SNAP Benefits and the Actual Cost of Eating According to Guidelines", *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 49(8): 623-631, DOI: 10.1016/j.jneb.2017.06.005.
31. Ng, Abigail (2022), "These 6 Charts Show How Sanctions Are Crushing Iran's Economy", CNBC, 22 March, Available at: <https://www.cnbc.com/2021/03/23/these-6-charts-show-how-sanctions-are-crushing-irans-economy.html> [Accessed on: 7 December 2022].
32. OHCHR (2021), "Special Rapporteur on Iran: Sanctions and the Government's "Inadequate and Opaque" Response Have Exacerbated COVID-19's Impact in Iran", United Nations High Commissioner for Human Rights, 09 March, Available at: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2021/03/special-rapporteur-iran-sanctions-and-governments-inadequate-and-opaque> [Accessed on: 5 December 2022].
33. Ozdamar, Z. and Shahin, E. (2021), "Consequences of Economic Sanctions: The State of the Art and Paths Forward", *International Studies Review*, 23(4): 1646-1671, DOI: 10.1093/isr/viab029.

34. Whang, T. (2010), "Structural Estimation of Economic Sanctions: From Initiation to Outcomes", *Journal of Peace Research*, 47(5): 561-573, DOI: 10.1177/0022343310376868